

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 февралдаги «Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизими ҳамда замонавий хизматлар кўрсатишни янада ривожлантириш тўғрисида»ги ПФ-6159-сонли фармони ҳамда 2021 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар миллий маркази фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги ПҚ-4975-сонли қарори билан Ўсимликларни ҳимоя қилиш илмий-тадқиқот институти сифатида қайта ташкил этилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 июлдаги “Республикада ўсимликлар карантини ва ҳимояси тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6262-сон фармони ва ПҚ-5185-сонли қарорига асосан Ўсимликлар карантини ва ҳимояси агентлиги тизимида Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти этиб қайта ташкил этилди. Шу ўринда институтнинг ўтган аср 60-йилларидан кейинги ҳаётида муҳим ўрин тутган, мазкур даргоҳга раҳбарлик қилган фидойи кишиларни тилга олайлик. Б.Г.Алеев (1962-1965), С.Н.Алимухамедов (1965-1993), И.С.Урунов (1993-1995), Н.М.Махмудходжаев (1995-1997), М.И.Рашидов (1997-2004), Р.О.Очилов (2004-2007), А.У.Саъдуллаев (2008-2016), В.Н.Муҳитдинов (2017), А.Тошмуродов (2018), З.А.Пўлатов (2019), А.Б.Учаров (2019), К.Ш.Маматов (2019-2021), Х.М.Шукуров (2021), А.Р.Анорбаев (2021 йил 13 октябрдан раҳбар).

Дунёга машҳур таниқли олимлар В.В.Яхонтов, В.Н.Невский, М.А.Каримов, Р.А.Олимжонов,

Н.Г.Запрометов, Ф.М. Успенский, К.И.Ларченко, Ф.А.Степанов, С.А.Журавская, З.К.Одилов, Ш.Т.Хўжаев, А.Марупов, Ф.А.Гаппаров, Х.Яҳёев, Қ.Бобобековларнинг ҳаёти ва илмий фаолияти, эришган ютуқлари мазкур институт билан чамбарчас боғлиқдир. Афсуски, ҳаёт ўткинчи, юқорида биз тилга олган устозларнинг аксарияти бугун орамизда йўқ, аммо улар яратган китоблар, монографиялар, илмий мақолалар ўз аҳамиятини йўқотмаган, илм аҳли учун жуда асқотмоқда. Шогирдлар устозларидан миннатдор бўлиб уларнинг шарафли ишларини давом эттирмоқда. Ҳар бир илмий ютуқ, эришилган кашфиёт ортида бир гуруҳ олимлар маслаҳати, ёшларнинг шижоати, аниқ мақсадни кўзлаган сабр-бардошли инсон меҳнати ётганлигини эътиборга олсак ўсимликлар карантини ва ҳимоя билан боғлиқ муаммоларга умрни бағишлаш нечоғлик шарафли эканлигини сезасиз.

Бугун институт лабораториялари, профессорлари таниқли олимлар ишхонаси илмга, билимга чанқоқ ёшларга тўла. Негаки, институт аҳли ўз қобилигига ўралиб қолгани йўқ, дунёдаги ўнлаб илмий даргоҳлар билан узвий алоқалар ўрнатган, халқаро анжуманларда иштирок этмоқда, шунингдек ҳукуматимиз кўмаги, агентлик маслаҳатини институт раҳбарларининг ташаббуси билан халқаро илмий тадбирлар ташкил этиляпти. Бу ҳеч шубҳа йўқки, яқин келажакда ўз мевасини беради ва институт олимларининг ютуқларини дунёга олиб чиқади.

Эргашев Иброҳимжон Кенжабаевич,
Ўсимликлар карантини ва ҳимояси агентлиги
раиси.

ИНСТИТУТ – 110 ЙИЛ

ЮТУҚЛАР КЎП, ИСТИҚБОЛ ПОРЛОҚ

Дунёга танилган олимлар, фан докторлари, профессорлар, самарали меҳнат қилаётган нуфузли илмий даргоҳ – Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институтига бундан 110 йил олдин асос солинган. Қишлоқ хўжалик экинлари, касалликлари, зараркунандалари муаммосини ўрганиш мақсадида Россия подшоҳи 1911 йили Тошкент шаҳрида Туркистон энтомологик станциясини ташкил этди ва раҳбарликка иқтидорли олим В.И. Плотников тайинланди.

Ўтган давр ичида станция ва институт томонидан катта ҳажмдаги илмий-тадқиқот ишлари бажарилиб, биринчи навбатда чигирткалар муаммосига эътибор қаратди. Ғўза, ғалла, сабзавот, боғ ва токзорларнинг зараркунанда, касаллик ва бегона ўт масаласи ўрганилди ва шу асосда самарали кураш усули ва воситалари тавсия этилди.

Бу борада 1925 йили станция қошида ташкил бўлган энтомология лабораториясининг ўрни алоҳида тилга олинади. Бу лабораторияда ҳашарот ва ўргимчаккана билан боғлиқ барча тадқиқотлар ўтказилган. Профессорлар В.И.Плотников, И.В.Васильев, В.В.Никольский, М.И.Кособуцкий, В.В.Яхонтов,

С.А.Харин, Ф.М.Успенский, Р.А.Олимжонов ва бошқаларнинг номларини мамнуният билан эслаб ўтаемиз.

Агротоксикологик тадқиқотлар билан шуғулланадиган лаборатория институт қарамоғидаги қадимий ва бажарадиган изла-нишлар юзасидан энг маҳсулдорлиги ҳамдир. Лабораторияни урушдан кейинги йилларда республикада хизмат кўрсатган агроном, соҳани борган сари самарали ва ҳавфсизроқ қилишга катта ҳисса қўшган устоз Фёдор Алексеевич Степанов бошқарган. 1980 йилдан бошлаб лабораторияни Шомил Турсунович Хўжаев бошқариб йирик ютуқларга эришган. Булар қаторига истиқболли уйғунлашган ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш, амалиётга тавсия қилинаётган инсектицид ва акарицидлар таркибини тубдан ўзгартириш, феромониторинг усулини яратиб жорий этиш ва кўплаб бошқа ечилмалар киради.

Республикада ўсимликларни ҳимоя қилиш соҳасига ЎзФА нинг Зоология ИТИ (ИЗиП) ҳамда Тошкент ҚХИ (ҳозирги ТошДАУ) ка-федра ҳодимлари қўшган. Булар орасида С.А.Журавская, А.Г.Давлетшина, Т.С.Еременко, Л.Миц, А.Ш.Хамраев, Х.Мирзалиева, Н.Г.Ким, Е.М.Соболева ва бошқаларни алоҳида эслаб ўтса бўлади.

Тарихий, соҳада содир бўлган йирик ўзгариш – олдинги ўсимликларни умумий ҳимоя қилиш тизими ўрнига уйғунлашган ҳимоя қилиш тизимининг (УХҚТ) барпо қилинганлиги катта олқишларга сазовордир. Бу тизимнинг

олдингисидан фарқи шу ердаки, эндиликда та-биатнинг имконият ресурсларини ишга солган ҳолда, зараркунанда сонини батамом қириб ташлаш эмас, балки, унинг зичлигини турли ҳимоя усуллари ишлатган ҳолда, ҳўжалик учун безарар даражага олиб келиб қўйиш бўлди. Бунинг учун, олдин бузилган агробио-ценоз таркибини табиий ҳолга келтириш талаб қилинар эди.

Бу йўлда, кўплаб ташкил қилинган биоло-боратория ва биофабрикаларда кўпайтириб фойдали ҳашаротларни табиатга тарқатиш йўлга қўйилди ва у 1980 йиллар атрофи-дан бошлаб оламшумул натижалар берди. Оқибатда қишлоқ ҳўжалигида пестицидларни (инсектицид, акарицид) ишлатиш олдинги 8-12 мартадан, 1990 йилга келиб 0,8-1,0 мар-тагача камайди. Бу даврда УХҚТ ва биоусулни рағбатлантиришда Тожикистон ФА олимла-рининг ҳам қўшган ҳиссаси катта бўлди (акад. М.Н.Нарзикулов, Ш.Умаров, В.Коваленков ва б.).

Ўтган даврда, собиқ Иттифоқ ва республи-камизда биологик усулда ҳимоя қилишни яратиб кенг жорий этиш йўлида қуйидаги олимларимизнинг ҳиссалари салмоқли бўлган: Н.А.Холодковский, И.В.Васильев, В.И.Плотников, В.В.Яхонтов, С.Н.Алимухамедов, З.К.Одилов, Б.П.Адашкевич, Х.Мирзалиева, О.Ш.Хамраев, Х.Х.Кимсанбоев ва бошқалар.

Ҳозирги пайтда, республикамизда 900 дан ортиқ биолобораториялар мавжуд бўлиб, улар-нинг ярмида махсус механизациялаштирил-ган усулда трихограмма, бракон ва олтинкўз

1-расм.

1 – агротоксикология лабораториясининг ҳозирги пайтдаги аъзолари;

2 – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган агроном-агротоксиколог **Степанов Фёдор Алексеевич** (1912-2005 йй.)

1

2

3

2-расм.

1 – Биомохсулот тайёрлашда трихограмма кўпайтирадиган биофабрика линияси;

2 – трихограмма етук зотининг тунлам тухумини зарарлаши;

3 – бракон етук зотлари.

кўпайтиришга мўлжалланган линиялар мавжуд. Бу жиҳозларни ишлатиб, биомохсулот кўпайтиришнинг назарий ғояси асосан институтимиз олимлари томонидан яратилиб, лабораториялар ходимлари учун ишчи дастур бўлиб хизмат қилаётганидан мағрурланамиз. Кўплаб ишлаб чиқилган биомохсулот (трихограмма, бракон ва олтинкўз) асосан зарарли кузги ва ғўза тунламларига қарши ишлатилиб келинмоқда.

Биологик объектларнинг ҳаётчанлигига кўплаб омиллар таъсир кўрсатиши туфайли, ҳар бир кушандани амалий ишлатиш

оқибатида олинадиган самарадорлик бир хил бўлмаслиги мумкин. Кўпинча, биргаликда ишлатилган биологик усул натижасида олинадиган самарадорлик 50% дан ошмаслиги мумкин. Бундай пайтларда кимёвий инсектицидларни ишлатишга тўғри келади. Бу борада агротоксикология лабораториясида кенг синовлардан ўтиб тавсия этилган янги гуруҳ пестицидлар (эмаектинлар, оксадиазинлар, антраниламидлар ва карбаматлар) шулар қаторидандир. Эндиликда буларнинг намуналарини ишлатиб кўсак қуртининг катта ёш қуртларига қарши ҳам муваффақиятли курашса бўлади.

3-расм. Республикада энтомология ҳамда ўсимликларни ҳимоя қилиш соҳасида хизмат кўрсатган бир гуруҳ олимлар (1968 й.). Тера қаторда: Миралиев Г., Полупанов В., Рубо В.Н., Степанов П., Нестеров Ю.Б., Глушенков Н.А., Соловьёва А.И., Журавская С.А., Костенко И.Р., Мирпулатова Н.С., Успенский Ф.М., Алимухамедов С.Н., Синх, Пашенко В.З., Нигманова С.Н. Пастки қаторда ўнг томондан: Ларченко К.И., Полевщикова В.Н., Васильев А.А., Каримов М.А., Запромётлов Н.Г., ўртада Яхонтов В.В. ва б.

*Ўсимликлар карантини ва ҳимояси ИТИ нинг 110 йиллигига (2021 й.) бағишланган
илмий-амалий анжуман қатнашчилари*

Ўсимликларни ҳимоя қилишнинг муҳим йўналишларидан бири – уларни турли патоген микроорганизмлар (замбуруғ, бактерия, вирус) таъсирида қўзғаладиган касалликлардан ҳамда қатор орасида ўсадиган бегона ўтлардан ҳимоя қилишдир. Бу йўлда ҳам институтимиз тарихий, назарий ва амалий тадқиқот натижаларига эга. Бу йўналишларда ишлар давом этмоқда. Ғўза касалликларидан айниқса аҳамиятли илдиз чириш ва гоммоз, шунингдек вертициллёз ва фузариоз ўрганилган. Шунингдек, ғалла, сабзавот, баланд бўйли ўсимликлар ва боғларнинг интенсив технологияда ўстириладиган паст бўйли ва одатдаги баланд бўйлиларини зараркунанда, касаллик ва бегона ўтлардан ҳимоя қилишнинг замонавий усулларини яратиш устида ишлар олиб борилмоқда.

2021 йили тарихий воқеа содир бўлди. Ўсимликлар карантини ва ҳимояси агентлиги ташкил қилиниб, унинг тузилмасига институтимиз ҳам киритилди. Шунга биноан, институт олдида қўйиладиган вазифалар ҳам бошқача тус олиб, кенгайиб ўзгарди. Эндиликда, карантин объектлари кенгроқ ўрганилиб, зарарли организмларнинг олдини олиш, хуудларимизга кириб қолганини эса чуқур ўрганиб, уларга қарши энг самарали усул ва воситаларни яратиш муҳим вазифалар қаторидан ўрин олди.

Ўтган даврда давлатлараро савдо-сотиқ муносабатлари кучайиши билан боғлиқ ҳолда бир неча, олдин бизда бўлмаган карантин

объектлари хуудимизга кириб қолди. Булар қаторига: колорадо қўнғизи, тут парвонаси, оққанот ва трипсларнинг янги турлари, картошка, помидор ва цитрус қуялари, ғўза қандаласи ва бошқаларни киритишимиз мумкин.

Янги шароитга кириб қолган бу инвазия (адвентив) турлар даставвал қаршиликка учрамаган ҳолда кучли ривожланиб, ўсимликларга катта талофат етказиши мумкин. Аммо вақт ўтиб, маҳаллий энтомофаглар уларга мослашгач, бу аҳвол ўзгаради. Шундай бўлаяпти ҳам. Аммо, биологик мураккаблик ҳамда экологик мослашиш қобилиятини юқорилиги, қайд этилган турларнинг нуфузи пасайишига қарамай, ҳамон юқори зарарлилик потенциалини намоён этмоқда. Шунинг учун тадқиқотларни давом этиб, ҳимояда муваффақиятларга эришиш институт ходимлари олдида қўйилган долзарб масалалардан биридир. Бу йўлда институтимиз ходимлари, янги тузилган бир неча филиалларимиз ҳамкорлигида, тадқиқотларни чуқурлаштириб маҳаллий ва адвентив карантин объектларига қарши самарали курашни яратиш ва такомиллаштириш устида танимай хизмат қиладилар.

Анорбоев Азимжон Раимқулович,

қ/х.ф.д., профессор,

ЎҚваҲИТИ директори,

Хўжаев Шомил Турсунович,

қ/х.ф.д., профессор,

ЎҚваҲИТИ лаборатория мудири.